
Ons vreemde vertrouwen in vreemden

Ten Bos

zaterdag 04 september 2004, 00:00

update: woensdag 10 augustus 2011, 17:16

Mensen kunnen met vreemden samenwerken en zodoende bijdragen aan het algemeen belang, ook al zijn ze slecht op de hoogte van dat algemene belang of er zelfs helemaal niet in geïnteresseerd. Maar die tunnelvisie heeft een prijs.

The Company of Strangers; A Natural History of Economic Life

Paul Seabright

Princeton University Press, 320 blz., \$29,95

Het 'grote experiment' van de econoom Seabright is een experiment met liberalisme

RENÉ TEN BOS

Heeft u wel eens stilgestaan bij de gedachte dat er nu, op dit moment, terwijl u deze krant leest, vele honderden mensen voor u aan het werk zijn? Ergens in Amerika is iemand bezig in een laboratorium een geneesmiddel te ontwikkelen dat u over tien jaar nodig heeft. Ergens in Azië plukt een boer rijst die u over een tijd gaat eten. En ergens in Europa denken mensen na over de kleding die u volgend jaar wilt dragen. De lijst met voorbeelden is schier eindeloos. Cruciaal is dat u al deze mensen, die iets voor u doen, niet kent. Ze zijn en blijven vreemden. Toch stelt u groot vertrouwen in de producten die u - mede door toedoen van deze vreemden - koopt. U vertrouwt deze mensen, misschien niet zoals je een naaste vriend of een familielid vertrouwt, maar u gaat ervan uit dat u niet bedrogen uit zult komen.

Paul Seabright, een Britse econoom die werkt in Toulouse, durft zich te verbazen over wat hij omschrijft als 'het grote experiment'. Hoe kan het dat mensen ongeveer 10.000 jaar geleden vreemden begonnen te zien als een kans in plaats van een bedreiging? En hoe kan het dat de omgang met vreemden in de moderne samenleving niet langer een uitzondering maar een regel is? Seabright probeert deze vragen te beantwoorden met een scala aan wetenschappelijke en filosofische inzichten: groepspsychologie, evolutionaire biologie, liberale filosofie, paleoantropologie, militaire theorie of bedrijfseconomie - alles wordt uit de kast getrokken om de merkwaardige orde tussen mensen die elkaar vreemd zijn te verklaren. Wie wat wil weten over de link tussen de steentijd en bankieren in een virtuele wereld zal dit een leuk boek vinden. En passant gaat

het ook nog over de oorlog tegen terrorisme, misdadcijfers en verkeersslachtoffers, milieuverontreiniging en het politieke onvermogen daar wat aan te doen. Seabright weet één ding heel goed duidelijk te maken: het grote experiment, dat de mens is begonnen toen hij een sedentair agrariër werd, is heel breekbaar. Wat wij allemaal aanvaarden als vanzelfsprekend - bijvoorbeeld dat ik door toedoen van veel mij onbekende mensen medicijnen, voedsel en kleding kan krijgen - is helemaal niet vanzelfsprekend.

Blikvernauwing

De betoogtrant van het boek is heel helder. De homo sapiens is de enige soort die een uitgebreide arbeidsdeling kent tussen individuen die genetisch niet aan elkaar verwant zijn. Het succes van deze arbeidsdeling veronderstelt een hoge mate van onderling vertrouwen. Evolutionair of genetisch bezien is dat vertrouwen raadselachtig. Groepen zien vreemden over het algemeen niet als potentiële partners, maar als concurrenten in de eindeloze strijd om schaarse middelen. Dat is bij dieren zo en dat is lange tijd bij mensen of mensachtigen ook zo geweest. Maar de mens is een bijzondere diersoort, omdat het beschikt over bepaalde mentale capaciteiten die Seabright omschrijft in termen van 'symbolisch denken en communiceren'.

Anders gezegd, onze voorouders - de Cro-Magnons met name - onderscheiden zich van andere soorten doordat ze in staat waren tot 'cultuur'. De betekenis hiervan kan moeilijk worden overschat: mensen kunnen door hun cultuurvermogen kennis overdragen aan het nageslacht, ze kunnen gewoontes ontwikkelen die in wetten verankerd worden, ze kunnen elkaar ook buiten de eigen groep begrijpen. Symbolisch denken maakt mensen 'cognitief fluide', waardoor ze wat van elkaar kunnen opsteken en het mogelijk wordt om samen te leven in grotere groepen die onvermijdelijk ook uit vreemden bestaan.

In Mesopotamië ontstaan de eerste steden. Steden zijn ruimtes waar mensen hun angst voor vreemden verliezen en dus ook met vreemden kunnen samen zijn. Niettemin zou de stad lange tijd een grote uitzondering blijven. Maar weinig mensen zouden begrip hebben gehad voor de Atheense heerser Pericles, die 2500 jaar geleden in een toespraak aan het Atheense volk het volgende zei: 'We gooien onze stad voor de wereld open en zullen nooit door vreemdsoortige handelingen vreemdelingen uitsluiten van de kans om te leren en waar te nemen, ook al kunnen de ogen van de vijand misschien profiteren van onze vrijzinnigheid.'

Dit citaat zou ook nu nog zonder moeite leidraad kunnen zijn voor alle multiculturalisten. Pericles vertrouwde evenwel op de 'esprit' van Atheense burgers, iets wat hem door denkers als Plato niet in dank is afgenomen. Het Atheense experiment met democratie heeft niet heel lang geduurd. Stadsbewoners in de moderne wereld vertrouwen niet meer op zoiets vaags als 'esprit'. Zij zetten in op instituties als markt, geld, staat, wet, bedrijf en bank. Een groot deel van het boek van Seabright gaat over de vraag hoe deze instituties zijn ontstaan en hoe zij de angst voor vreemdelingen kunnen wegnemen.

Tegenwoordig zijn mensen eerder geneigd geld te lenen van een volledig vreemde persoon dan van een goede vriend. We vinden dit niet langer verbazingwekkend, maar Seabright maakt duidelijk dat dit wel degelijk verbazingwekkend is.

Het grote experiment, dat hij beschrijft, is gebaseerd op een onderliggende paradox: mensen kunnen met vreemden samenwerken en aldus bijdragen aan het algemeen belang - bijvoorbeeld het creëren van welvaart en vrede - ook al zijn ze slecht op de hoogte van dat algemene belang of er zelfs helemaal niet in geïnteresseerd. De vreemde mensen die mij voorzien van geneesmiddelen, voeding en kleding doen dat zonder dat ze eigenlijk geïnteresseerd zijn in mij. Ik ben evenmin bijzonder geïnteresseerd in hun wel en wee.

Onze organisaties en instituten, merkt Seabright terecht op, werken alleen maar voorzover ze een bepaald soort blikvernauwing mogelijk maken. Hij spreekt hier over een tunnelvisie en ziet deze als de basis van ieder professionalisme: niemand kan zijn werk goed doen als hij constant lastig wordt gevallen door grootse visies op de toekomst of door de wens om voor allen in de wereld het goede te bereiken. Dat is misschien moreel lovenswaardig of filosofisch begrijpelijk, maar vanuit economisch perspectief is het onzin. Een te grote morele betrokkenheid met de wereld zou ons alleen maar verlammen.

Tunnelvisie is dus bitter noodzakelijk. Mensen functioneren het beste als ze niet al te ver om zich heen kijken. Daarmee pleit Seabright niet voor eigenbelang of winstbejag als centrale motieven van onze kapitalistische economie. Het is veeleer een pleidooi voor morele bescheidenheid: door een zeer complexe verdeling van taken maken wij deel uit van een al even complex netwerk dat niemand geheel kan overzien maar waarvan we toch de indruk hebben dat het ons goed doet.

Seabright laat zien dat deze orde werkt zonder dat er iemand is die de zaak controleert. Er is niemand die het geheel kan overzien. Totalitair gezinde geesten hebben nooit begrepen hoe systemen kunnen functioneren zonder dat iemand erover de baas is. Hoewel wij veel hiërarchieën hebben gecreëerd - denk aan organisaties en bedrijven - beheerst niemand het grote geheel en vinden we dat ook volledig vanzelfsprekend.

De tunnelvisie is dus niet alleen belangrijk voor ons vermogen met vreemden om te gaan, maar ook voor onze liberale democratie. Sterker nog, in één van de slothoofdstukken van het boek definieert Seabright het liberalisme als een attitude die ontstaan is bij die eerste mensen die begrepen dat vreemdelingen niet alleen maar bedreigend waren. In Jericho, Ninevé, de Nijldelta en wat later in Athene woonden dus liberalen avant la lettre. Het is een claim die ik, denkend aan de slavernij in die oude beschavingscentra, wat al te boud vind, maar het is verfrissend dat Seabright probeert dit liberalisme te verbinden met biologische en antropologische inzichten over de menselijke natuur.

Platoonse verleiding

Een belangrijk probleem rondom het liberalisme is altijd de krakkemikkige psychologische onderbouwing ervan geweest. Grote liberale denkers als John Locke zagen de menselijke geest als een tabula rasa, een onbeschreven blad dat vervolgens met ervaringen gevuld wordt. Wetenschappelijk is deze visie onhoudbaar. Seabright probeert het liberalisme daarom te verbinden met een veel geloofwaardiger mensbeeld dat de openheid van deze mens naar andere, vreemde mensen centraal stelt. Daarmee ontkoppelt hij het liberalisme ook van zijn Europese en ook christelijke wortels: ook in andere culturen - denk bijvoorbeeld ook aan de Spaanse islam - zijn er liberalen geweest.

Het grote experiment is dus een experiment met liberalisme. Het is een zeer breekbaar experiment, want de tunnelvisie die zo belangrijk voor dat liberalisme is omdat juist daardoor niemand alleenheerser kan zijn, brengt onvermijdelijk ook allerlei 'externaliteiten' met zich mee: oorlog, milieuverontreiniging, ziekte of honger. Tunnelvisie heeft dus een prijs en die prijs zet het vermogen om met vreemde mensen om te gaan voortdurend onder druk. Vandaag zijn we daar getuige van: oog in oog met terreur en andere onzaligheid is de Platoonse verleiding om het experiment af te breken voortdurend aanwezig.